

نقد و نظری بر:

گنجینه اسناد

○ محسن روستایی

پژوهشگر و کارشناس اسناد سازمان اسناد ملی ایران

و آرشیوی را با اسناد و وقایع مهم تاریخی آشنا و همراه می‌کند. تا به حال به مناسبت‌های مختلف مجله گنجینه اسناد در چهار شماره بصورت ویژه‌نامه منتشر شده که به ترتیب عبارتند از: «گنجینه طهران» ویژه دویستمین سال آغاز پایتختی تهران (زمستان ۱۳۶۸) - «ویژه‌نامه ایرانگردی و جهانگردی» (۱۳۷۳) - «ویژه‌نامه مطبوعات» (۱۳۷۷، شماره ۲۹ و ۳۰) - «ویژه‌نامه نهضت جنگل» (شماره ۴۳، ۱۳۸۰) که هرکدام در نوع خود مرجعی اصیل برای محققین موضوعات یاد شده می‌باشد. افزون بر آن مجله گنجینه اسناد بطور مستمر و فعال در جشنواره و نمایشگاه مطبوعات شرکت داشته و مورد استقبال بی‌شماری از علاقه‌مندان قرار گرفته است.

پیشینه انتشار مجله گنجینه اسناد

در آغاز سال ۱۳۶۷ این اندیشه در ذهن مسئولین وقت سازمان اسناد ملی ایران تالو یافت که این سازمان در گستره وظایف خطیر اجرایی خود به بخش فرهنگی و تحقیقی نیز توجهی شایسته مبذول دارد و با در اختیار گرفتن نیروهای متخصص و آشنا به تاریخ معاصر ایران، نشریه‌ای را پایه‌گذاری نماید که آئینه تمام‌نمای اسناد مکتوب آرشیوی تاریخ و وقایع کشور پهناور ایران باشد به هر حال با ایجاد مدیریت پژوهش و تحقیق در سازمان، این مهم تحقق یافت و پایه تحقیقات اسنادی به شکل جدی دنبال شد.

با این وصف بهترین ابزار و نزدیکترین راهی که می‌توانست در ارائه خدمات آرشیوی مکمل فهرست‌های اسنادی باشد؛ همان چاپ و نشر مجله‌ای تخصصی - پژوهشی بود تا با استناد به اسناد مکتوب آرشیوی، گروه بسیاری از پژوهشگران تاریخ معاصر ایران و دیگر علوم با تحقیقات اسنادی و اهمیت آن همراه و عجین شوند.

نخستین شماره و دفتر اول این مجله در پاییز سال ۱۳۶۷ تحت عنوان «گنجینه» منتشر شد. در اولین نگاه آنچه که تا حد زیادی جلب توجه می‌کرد چاپ زیبا و منحصر به فرد مجله گنجینه بود. کاغذ رنگی - گلاس، جلوه‌ای خاص به اسناد، سجع مهرها و شکل تذهیب یافته فرامین و نمونه خط اسناد داده بود. روی جلد مجله تصویر مشخصی

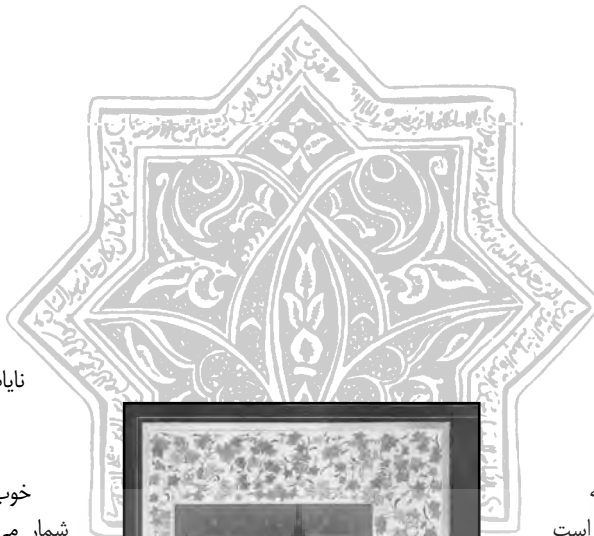
○ فصلنامه تحقیقی - تاریخی گنجینه اسناد، صاحب‌امتیاز:

سازمان اسناد ملی ایران، مدیرمسئول: مهندس سیدحسین شهرستانی، سردبیر: دکتر کیانوش کیانی هفت‌لنگ، آخرین شماره: بهار و تابستان ۱۳۸۱ (شماره ۴۵ و ۴۶)، تعداد صفحه: ۱۵۰-۲۰۰، زبان: فارسی همراه با چکیده مقالات به زبان انگلیسی، قطع: رحلی

مجله گنجینه اسناد از جمله فصلنامه‌های تحقیقی - تاریخی است که با صاحب‌امتیازی سازمان اسناد ملی ایران، در ۱۴ سال اخیر به چاپ رسیده است. محور اصلی تنظیم مقالات این مجله مبتنی بر اسناد مکتوب و یا شفاهی تاریخی است که با پردازشی درخور و روشمند، موضوعی از وقایع تاریخی و آرشیوی را تبیین و به بحث می‌نشیند. بطور طبیعی موضوعات مقالات از نظر طرح مسأله و فرضیه‌های تاریخی، حتماً دارای تازگی است و یا حداقل اینکه اسناد ارائه شده به یک واقعه تاریخی جان و روح تازه‌تری می‌دهد و مطلبی را به آگاهی‌های ما می‌افزاید. مجله گنجینه اسناد با تیراژی حدود ۵ هزار نسخه به شکل فصلنامه منتشر می‌شود و در داخل و خارج از کشور جایگاه مناسبی را در محافل علمی و پژوهشی و دانشگاه‌های تخصصی و مربوط پیدا کرده است.

هیأت‌تحریریه و نویسندگانی که با این فصلنامه تعهد همکاری دارند به دو گروه پژوهشگران درون سازمانی و محققین بیرون از سازمان تقسیم می‌شوند. بدین نحو که سردبیر مجله با پژوهشگران پژوهشکده سازمان و صاحب‌نظران دیگر مراکز و دانشگاه‌ها ارتباط نزدیک دارند و همواره مقالات را از آنان دریافت و در مواردی ویژه نیز مطالب را از پیش سفارش می‌دهند.

گفتنی است که مجله گنجینه اسناد از آن دسته از جراید تخصصی و دولتی است که در چارچوب شرح وظایف سازمان اسناد ملی ایران بعنوان آرشیو ملی، و بانی حفظ و نگهداری اسناد دولتی و ملی ایران بخشی از اسناد منحصر به فرد را که جنبه‌های پژوهشی و تاریخی آن، راه‌گشا و روشنگر ابعاد تاریک تاریخ دویست ساله اخیر ایران است به شکل مقالات تحقیقی و اسنادی و صیقل‌یافته ارائه و ترسیم می‌نماید و از این راه علاقه‌مندان و صاحب‌نظران علوم انسانی

نایاب تاریخ مطبوعات کشور محسوب می‌شود. با این که مجله گنجینه آغازی خوب برای راهی بسیار دشوار به شمار می‌رفت اما پس از انتشار با انگیزش‌های موافق و مخالف صاحبان پژوهش و تحقیق و مورخین روبرو شد و همین امر باعث شد که دفتر دوم گنجینه در زمستان سال ۱۳۶۸ منتشر شود و سیمای تکامل یافته مجله را بلحاظ انتخاب اسناد، نویسندگان و محتوا و پردازش مقالات به خوبی آشکار و نمایان سازد. شماره دوم مجله ویژه دویستمین سال استقرار تهران بعنوان پایتخت ایران، اختصاص و به نام «گنجینه طهران»

از «کتابچه وقفنامه اصفهان» که مربوط به دوران حکمرانی شاه سلطان حسین صفوی (۱۱۱۸ ق.) است و سجع مهر بزرگ مظفرالدین شاه که به ستاره‌ای درخشان و ملون شبیه است زینت‌بخش دیگری برای جلد مجله شده بود. در متن این سجع مهر آمده است:

امید کوکب فتح و ظفر بعون الله
گرفت خاتم شاهی مظفرالدین شاه

مطالب مجله گنجینه از یک سرمقاله و ۱۲ مقاله اسنادی تنظیم شده است. سرمقاله راجع به تاریخچه تأسیس و شرح حال وظایف سازمان اسناد ملی ایران و نیز درخواست مطلب و مقاله برای ادامه راه مجله گنجینه است. جز سرمقاله بقیه نوشته‌ها، فاقد نام

نویسنده و فقط به چاپ و بازخوانی اسناد بسنده شده بود. با این توضیح عبارات پایانی سرمقاله آمده است:

«اکنون که این دفتر گنجینه‌ای از اسناد باارزش کشور می‌باشد در پیش روی ما است و بدین وسیله از آنانی که در راه پژوهش و تحقیق فرهنگ و تاریخ کشور هستند درخواست می‌کنیم مقالات و گفتارهای خود را در رابطه با اسناد برای این دفتر ارسال دارند. ضمن تشکر از همکاری اساتید دانشگاه‌های شهید بهشتی و [دانشگاه] تهران در انتشار دفتر اول، گنجینه با کمال تشکر مقالات با ارزش را جهت افزایش آگاهی عمومی در زمینه تاریخ و فرهنگ به چاپ خواهد رسانید».

لازم به یادآوری است که مجموعه مقالات دفتر اول، فقط به بازخوانی و چاپ تصاویر اسناد با ارزش محدود می‌شد و پژوهش و پردازشی روشمند بر روی اسناد صورت نگرفته بود و این امر ناشی از این مسأله بود که در آن وقت هنوز تجربه و انگیزه کافی در این زمینه شکوفا و مهیا نشده بود. علاوه بر وقفنامه اصفهان (مربوط به عهد صفویه)، بازخوانی عهدنامه ۱۲۳۸ ق. ایران و عثمانی، نقش مهر ظل‌السلطان، اسناد مربوط به قیام تنباکو و... از جمله مطالب مندرج در دفتر اول مجله گنجینه به شمار می‌روند. مجله گنجینه ۱۳۶۷ از نظر هنری و محتوای اسنادی‌اش در حال حاضر از مجلات ارزشمند و

معروف و انتشار یافت.

کلیه مقالات این شماره (با ذکر نام نویسنده) مختص به اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی تهران و یا حوادث تاریخی بسیار مهمی بود که در تهران به وقوع پیوسته بود. «واقعه قتل مازور ایمری»، «گزارشات محلات طهران»، «سندی از طهران قدیم»، «چگونگی شکل‌گیری مدرسه دارالفنون»، «وضعیت بهداشتی و بهداشتی طهران»، «پلیس عهد ناصری» و... از جمله مقالاتی بودند که با محوریت اسناد با ارزش آرشیوی در «گنجینه طهران» مندرج شده بود. از این شماره علاوه بر پژوهشگران سازمان، استادان بنامی چون: «مرحوم دکتر محمد اسماعیل رضوانی و دکتر احسان اشراقی متقاعد شده بودند که مجله گنجینه می‌تواند ملجأ مناسبی برای قلم‌فرسایی تاریخی و اسنادی صاحب‌نظران و پژوهشگران باشد.

مجله «گنجینه طهران» پس از انتشار با استقبال و اقبال فراوانی از سوی پژوهشگران و مراکز علمی و پژوهشی رو به رو شده بود و همگی معتقد بودند که جای همچون مجله‌ای که صرفاً مبتنی بر اسناد تاریخی و با ارزش باشد در مطبوعات علمی - تخصصی ایران خالی است. از این رو توقع همه نسبت به مجله بالا رفت تا اینکه در آغاز سال ۱۳۷۰ مجله گنجینه به بهترین عنوان ممکن یعنی مجله «گنجینه اسناد» تغییر نام داد و با مجوزی رسمی از سوی وزارت

گفتنی است که مجله گنجینه اسناد از آن دسته از جراید تخصصی و دولتی است که در چارچوب شرح وظایف سازمان اسناد ملی ایران بعنوان آرشیو ملی، و بانی حفظ و نگهداری اسناد دولتی و ملی ایران بخشی از اسناد منحصر به فرد را که جنبه‌های پژوهشی و تاریخی آن، راه‌گشا و روشنگر ابعاد تاریک تاریخ دویست ساله اخیر ایران است به شکل مقالات تحقیقی و اسنادی و صیقل یافته ارائه و ترسیم می‌نماید

همین دعوی بانک را به اطلاع ورثه نایب‌السلطنه رسانده است. ورثه مذکور پیش از ادای دیون متوفی به تقسیم ماترک اقدام نمودند و همه دشواریها از همین جا پدید آمد.

بدین ترتیب مجله گنجینه اسناد تا سالهای بعدی تغییر خاصی را حاصل نکرد اما در مسیر فعالیت‌های اسنادی خود به یک توفیق و یک اشکال اجتناب‌ناپذیر که اکثر مجلات علمی پژوهشی و دولتی دچار آن هستند نایل و دست به گریبان شد. اشکال این بود که مجله گنجینه اسناد به مرور نتوانست شماره مسلسل‌های خود را به طور مرتب و فصلی به چاپ برساند و به جز در مواردی محدود، پس از ۶ ماه نسخه‌ای از آن، با تاخیری یکماهه به زیور طبع آراسته می‌شد. متأسفانه این روند همچنان باقیست.

درواقع سازمان اسناد ملی ایران، چهار شماره از فصلنامه را در دو نسخه به چاپ رسانده که آخرین دفتر آن، شماره‌های ۴۵ و ۴۶ از سال دوازدهم (بهار و تابستان ۱۳۸۱) می‌باشد.

اما توفیقی که مجله گنجینه به آن دست یافت این بود که در سال ۱۳۷۱ سازمان اسناد ملی ایران احساس نیاز کرد که برای آگاهی از علوم آرشیوی نوین می‌بایست متون و مقالات آرشیوی را از زبانهای مختلف انگلیسی و فرانسه و... ترجمه کند و در مجله گنجینه به چاپ برساند. طلوع این تصمیم برای اولین بار در سال دوم، پاییز و زمستان ۱۳۷۱ توسط یکی از مترجمین روابط عمومی سازمان، (آقای مجتبی تراکشوند) عملی شد و مقاله‌ای تحت عنوان «حفاظت و مقابله با خسارات ناشی از آب» از زبان فرانسه به فارسی ترجمه شد.

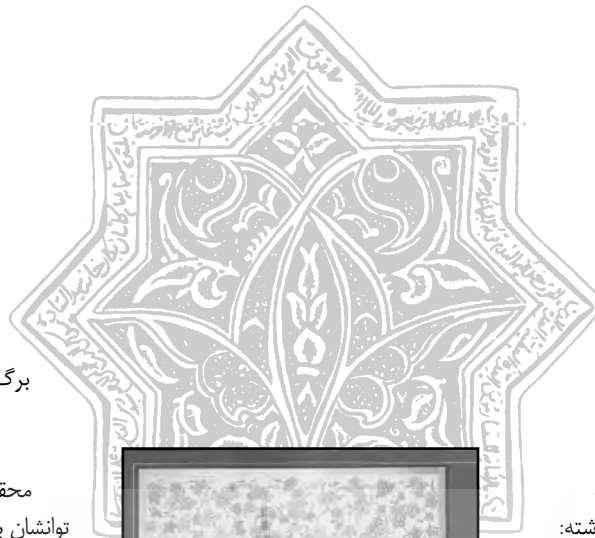
خوشبختانه ترجمه این اثر آرشیوی برای گنجینه اسناد تحولی علمی و کاربردی به شمار می‌آمد زیرا که این حرکت با پیامدهای مثبت و خوشایندی در زمینه آگاهی از تجربیات کشورهای رو به رشد آرشیوی مواجه و همراه شد. از این رو مسئولین مجله گنجینه خود را موظف دانستند که در هر شماره بحثی پیرامون علم آرشیو اعم از عملیات و سابقه آرشیو در کشورهای پیشرفته جهان را از زبانهای مختلف فرنگی به فارسی ترجمه و در مجله مندرج نمایند که در این

فرهنگ و ارشاد اسلامی و با مدیرمسئولی محمدرضا عباسی (ریاست اسبق سازمان) و با هیأت‌تحریریه‌ای منظم و منسجم نسبت به قبل، در ۱۶۰ صفحه منتشر شد.

گنجینه اسناد (دفتر اول، بهار سال ۱۳۷۰) دارای شاخصه‌های متفاوتی با پیش‌شماره‌های گذشته بود که بطور مختصر به آنان اشاره می‌نمایم: اولین تغییر اساسی که در مجله به چشم می‌خورد این بود که مقالات روند بهتری را از نظر موضوع و محتوا و روشمند بودن دنبال می‌کردند و وقایع تاریخی و مطروحه در این دفتر از تنوع و اهمیت بیشتری از نقطه نظر تاریخی، حداقل برای تاریخ معاصر ایران برخوردار بود. تنظیم مقالات و چاپ اسنادی از «واقعه کشف حجاب»، «آغاز فعالیت مدارس نسوان»، بررسی بدهی عضدالملک قاجار (علیرضا خان نایب‌السلطنه، دایی ناصرالدین شاه) به بانک‌های خارجی و چگونگی و انگیزه تشکیل «مؤسسه وعظ و خطابه در عصر رضاه شاه» از جمله مقالاتی هستند که هرکدام در جای خود بسیار حائز اهمیت و در تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ایران از عوامل تاثیرگذار تاریخی به‌شمار می‌روند. البته چاپ تصاویر اسناد و بازخوانی آنان در پایان مقالات همچنان جوهره اصلی مطالب مجله را شامل می‌شد. از این شماره، مجله گنجینه شاهد چاپ عکس‌هایی از رجال و وقایع تاریخی نیز بود که همین امر در رونق بخشیدن به نوشته‌ها، نقش اساسی را ایفا می‌کرد. آنچه که در آخرین ورقه مجله نیز به چشم می‌خورد فرم اشتراک و آبونمان مجله بود که برای استفاده خوانندگان و متقاضیان داخل و خارج از کشور مندرج شده بود.

مقالات چون مبتنی بر اسناد آرشیوی بودند همه تر و تازه و بکر و مطمئناً بسیاری از آنان برای مورخین از نظر طرح موضوع بسیار قابل توجه بود. برای مثال در صفحه ۱۲۹ (دفتر اول، ۱۳۷۰) در مورد بدهی‌های عضدالملک علیرضا خان نایب‌السلطنه آمده است:

«بر طبق اسناد موجود، نخستین بار بانک شاهنشاهی در تاریخ هشتم محرم‌الحرام سال ۱۳۲۹ ق. صورت مطالبات خود از عضدالملک را به محاکمات ارائه نمود و چنین پیداست که محاکمات،

برگ سند مقاله‌ای ساخته و پرداخته به جامعه علمی ارائه و تقدیم نمایند تا شاید در کنار دیگر محققین بتوانند خدمتی بسزا را در حد توانشان به انجام برسانند.

نگارنده معتقد است که چند شماره اخیر مجله بخصوص شماره‌های (۳۳ و ۴۴ و ۴۵ و ۴۶) نمونه بارزی از رشد کمی و کیفی مجله گنجینه اسناد بوده است و بسیاری از اساتید دانشگاه‌ها و صاحبان نظران تاریخ در مکاتبات و تماس‌های خود به رونق ظاهر و باطن مجله گنجینه اسناد معترف بوده نسبت به تک‌تک مقالات مجله خوشبین و مهر تایید زده‌اند. از طرفی در یکی دو ماه اخیر باخبر شدیم که مجله گنجینه اسناد در سال جاری جزو ۸ مجله تحقیقی انتخاب شده که در زمینه سند و نسخه خطی فعالیت دارند.

اما با این وجود همچنان عده‌ای از اهل فن را عقیده بر آنست که مجله گنجینه اسناد می‌بایست از نظر قطع و اندازه و چاپ به موقع (هر فصل یک شماره) و نیز قرار گرفتن این نشریه در گروه مجلات علمی-پژوهشی کشور، در کار خود تجدیدنظر نموده و به جنبه‌های اصلاحی توجه داشته باشد. نگارنده ضمن تایید مطلب مطروحه به این نکته نیز اشاره می‌کند که در نیمه دوم سال ۱۳۷۶ طرح و اندیشه چاپ و درج عکس‌های موجود در آرشیو سازمان در مجله گنجینه اسناد به ذهن مسئولین مربوطه خطور کرد. بدین ترتیب که بهتر است بخشی از صفحات مجله را به چاپ عکس‌های منحصر به فرد تاریخی اختصاص دهند.

این مهم از شماره (۲۷ و ۲۸) مجله آغاز شد و تا به حال نیز ادامه دارد. عکس‌های مندرج از نظر تاریخی و فرهنگی بسیار حائز اهمیت هستند و بخوبی فضای تاریخی دوران حکومت قاجار [و پهلوی] را به تصویر کشیده‌اند. چاپ این عکس‌ها از همه نظر دارای حسن و یک نوع ابتکار در روند تکاملی مجله گنجینه اسناد محسوب می‌شود. اما چنانچه این عکس‌ها با شرح و توضیح و پردازش‌های تاریخی همراه باشند جلوه و نتیجه کار دوچندان خواهد شد.

میان می‌توان از مقالاتی چون: آشنایی با آرشیو روسیه در دهه ۱۹۹۰، ترجمه شهلا اشرف (شماره ۳۱ و ۳۲، ص ۱۳۳ به بعد)، بررسی و ارزشیابی اسناد نوشته: "T. R. Schellenberge" ترجمه مرحومه منیژه رضوی روحانی (شماره ۳۹ و ۴۰، ص ۱۰۸ به بعد)، آشنایی با آرشیوهای ملی جمهوری مولداوی (شماره ۴۴، زمستان ۱۳۸۰، ص ۱۲۲ به بعد)، آشنایی با آرشیو ملی کانادا، ترجمه: آرمان کریمی گودرزی و همچنین مقاله «جابه‌جایی آرشیوها در حقوق بین‌الملل» ترجمه: علیرضا دباغی (ش ۴۵ و ۴۶، بهار و تابستان ۱۳۸۱، ص ۱۵۴ به بعد) و... یاد کرد.

با گذشت زمان در سال ۱۳۷۲ پس از سفر آقای محمدرضا عباسی ریاست اسبق سازمان به کشور انگلستان مدیرمسئولی مجله گنجینه اسناد

به آقای هاشم حجازی قائم‌مقام ایشان سپرده شد که در این فاصله دو شماره از مجله گنجینه به مدیرمسئولی نامبرده انتشار یافت. بدنبال آن ابقای آقای مهندس سیدحسن شهرستانی بعنوان ریاست سازمان اسناد ملی ایران، مدیرمسئولی مجله از سال چهارم دفتر سوم پاییز ۱۳۷۳ به عهده ایشان واگذار شد که تا به حال نیز ادامه داشته است. علاوه بر آن نیز از سال ۱۳۷۴ مجله گنجینه اسناد بطور رسمی صاحب سردبیری مشخص و قانونی شد و دکتر کیانوش کیانی هفت‌لنگ معاونت آرشیو سازمان، عهده‌دار این وظیفه شدند که تا به حال نیز در این منصب به انجام وظایف علمی-پژوهشی خود مشغول هستند.

باری، به اذعان بسیاری از پژوهشگران و مورخین و کسانی که با مجله گنجینه در داخل و خارج از ایران سر و کار داشته‌اند، مجله در این چند ساله اخیر با رشد موضوعی و محتوایی و حتی کیفیت بهتر (از نظر فن چاپ و طراحی)، همراه بوده و روز به روز مشتاقان بیشتری با این مجله مرتبط می‌شوند و اهل تحقیق تمایل دارند که مقالات اسنادی را با تحلیل و تبیین روشمند به دفتر گنجینه اسناد ارسال دارند و یا با چنین مقالاتی در شماره‌های آتی نیز روبه رو شوند. امروزه پژوهشگران پژوهشکده اسناد (سازمان) بطور اخص موظفند که از هر